KERTAS KERJA SEMINAR KAJIAN MANUSKRIP BORNEO, 2017

DARI BRUNEI KE TURKI:

KAJIAN WARKAH PERUTUSAN SULTAN HASHIM JALILUL AQMADDIN KE
HADAPAN MAJLIS SULTAN ABDUL HAMID II PADA TAHUN 1903 DALAM
USAHA MEMPERTAHANKAN KEDAULATAN BRUNEI MELALUI DASAR PANISLAMISME (AL-JAMI'AH AL-ISLAMIYYAH) KESULTANAN UTHMANIYYAH
Rozan Yunos

Abstrak

Apabila Daerah Limbang dirampas oleh Rajah Brooke pada tahun 1890, Brunei menghadapi berbagai tekanan. Limbang merupakan daerah yang terdekat yang banyak menyumbang kepada ekonomi Brunei. Kehilangan Limbang memberi tekanan kepada Sultan Hashim dari segi ekonomi dan politik. Kerajaan British yang sepatutnya melindungi Brunei di bawah Perjanjian 1888 tidak berbuat demikian dan rayuan-rayuan sehingga kepada Ratu Victoria dan Raja Edward tidak diberikan sebarang perhatian. Ini telah mendesak Baginda untuk merayu kepada pihak ketiga iaitu Sultan Abdul Hamid II, Kesultanan Uthmaniyyah di Istanbul. Walau bagaimanapun warkah perutusan Baginda tidak sampai ke tangan Sultan Abdul Hamid. Kertas kerja ini melihat daripada beberapa sudut dan memberikan andaian apa yang akan terjadi jika warkah perutusan tersebut sampai ke tangan Sultan Abdul Hamid II.

Penulis

Haji Mohd Rozan bin Dato Paduka Haji Mohd Yunos telah bersara dari perkhidmatan Kerajaan. Sepanjang perkhidmatan beliau daripada tahun 1987 hingga 2017, beliau telah memegang beberapa jawatan diantaranya sebagai Setiausaha Tetap di Jabatan Perdana Menteri. Beliau mempunyai kelulusan BA Hons in Law and Economics (Keele University), MBA (Heriott Watt University) dan MPA (Harvard University). Beliau giat menulis rencana sejarah dan budaya dimana lebih 300 rencana telah dikeluarkan oleh The Brunei Times dari tahun 2007 hingga 2016. Sebahagian daripada rencana-rencana ini telah dikumpulkan dan diterbitkan dalam 4 buah buku. Beliau juga giat menyediakan kertas-kertas kerja untuk seminar samada dalam atau luar negeri. Beliau pada masa ini adalah dalam prosis penyediaan thesis PhD dalam bidang Urustadbir Islam (Islamic Governance) disamping mengajar separuh masa di Universiti Brunei Darussalam.

KERTAS KERJA SEMINAR KAJIAN MANUSKRIP BORNEO, 2017

DARI BRUNEI KE TURKI:

KAJIAN WARKAH PERUTUSAN SULTAN HASHIM JALILUL AQMADDIN KE HADAPAN MAJLIS SULTAN ABDUL HAMID II PADA TAHUN 1903 DALAM USAHA MEMPERTAHANKAN KEDAULATAN BRUNEI MELALUI DASAR PAN-ISLAMISME (AL-JAMI'AH AL-ISLAMIYYAH) KESULTANAN UTHMANIYYAH¹ Rozan Yunos²

Pengenalan

Pada 17hb. Safar 1321 Hijrah bersamaan dengan 15hb. Mei 1903, Duli Yang Maha Mulia Sultan Hashim Jalilul Alam Aqmaddin ibni Sultan Omar Ali Saifuddien II telah menghantar satu warkah perutusan ke hadapan majlis Duli Yang Maha Mulia Sultan Abdul Hamid II ibni Sultan Abdul Majid Khan Al-Ghazi, Sultan Turki dan Kesultanan Uthmaniyyah di Istanbul. Warkah tersebut dihasratkan untuk disampaikan kepada Duli Yang Maha Mulia Sultan Abdul Hamid II melalui konsul Turki yang berada di Singapura pada waktu tersebut.

Di antara isi kandungan warkah tersebut adalah seperti berikut:

"... mengadap Kebawah Kidam Yang Maha Mulia Seri Paduka Maulana Al-Sultan Al-Mu'azzam Malikul 'Arabi wal 'Azam Maulana Al-Sultan Abdul Hamid ibnu Almarhum Maulana Al-Sultan Abdul Majid Khan Al-Ghazi... harap akan tolongan kasih Maulana Al-Sultan yang boleh menolong akan harapan hamba dan sekalian orang-orang Islam di negeri hamba, iaitu Brunei serta lain-lain negeri yang di bawah pemerintahan hamba suka dan redha serta ikhlas menyerahkan di atas Ugama Islam kepada Maulana Al-Sultan Al-Mu'azzam dari sebab hamba punya negeri-negeri dan Ugama Islam telah dibinasakan oleh kafir, dan satu negeri hamba bernama Limbang telah dirampas oleh kafir, iaitu Charles Brooke..."

¹ Kertas kerja ini disediakan untuk Seminar Kajian Manuskrip Borneo, 2017 anjuran Pusat Sejarah Brunei.

² Haji Mohd Rozan bin Dato Paduka Haji Mohd Yunos adalah bekas Pegawai Kanan Kerajaan yang telah berkhidmat daripada tahun 1987 sehingga 2017 dan pernah memegang jawatan kanan seperti Setiausaha Tetap Jabatan Perdana Menteri. Beliau pada masa ini sedang menyediakan thesis PhD dalam bidang Urustadbir Islam disamping mengajar di Universiti Brunei Darussalam.

³ Pehin Orang Kaya Amar Diraja Dato Seri Utama Dr Haji Awang Mohd Jamil Al-Sufri. Liku-Liku Perjuangan h. XLVII

Warkah tersebut telah dihantar melalui Labuan untuk dibawa kepada Konsul Turki di Singapura tetapi tanpa diketahui warkah tersebut telah dapat ditahan di Labuan oleh pihak Kerajaan British di Labuan dan warkah perutusan tersebut telah sampai ke tangan Konsul British Hewett yang beribu pejabat di Labuan pada waktu tersebut. Konsul Hewitt menyatakan cadangan yang dihadapkan oleh Duli Yang Maha Mulia Sultan Hashim di dalam warkah perutusan tersebut adalah bertentangan dengan isi kandungan perjanjian Persahabatan yang ditandatangani di antara Brunei dan Britain yang masih berkuatkuasa.

Percubaan untuk mendapatkan bantuan daripada Kesultanan Uthmaniyyah ini adalah satu peristiwa yang banyak diketahui umum di dalam usaha Duli Yang Maha Mulia Sultan Hashim untuk mendapatkan kembali Daerah Limbang yang telah dirampas oleh Kerajaan Sarawak di bawah pemerintahan Charles Brooke 13 tahun sebelum nya iaitu pada tahun 1890.

Kertas kerja ini cuba mengkaji beberapa perkara lain yang berkaitan dengannya dengan menelitinya daripada beberapa sudut lain diantaranya ialah:

- 1. Apakah faktor-faktor yang mendorong Duli Yang Maha Mulia Sultan Hashim sehingga Baginda terpaksa menulis warkah ke hadapan majlis Duli Yang Maha Mulia Sultan Abdul Hamid II di Istanbul, Turki bagi memohon pertolongan dan seterusnya menyerahkan Brunei sebagai salah sebuah negara di bawah naungan Kesultanan Uthmaniyyah;
- 2. Bolehkah dibuat perbandingan perwatakan di antara kedua-dua Sultan, samada perbezaan atau persamaan ini juga termasuk di antara faktor-faktor yang mendesak Duli Yang Maha Mulia Sultan Hashim untuk mengambil tindakan Baginda tersebut; dan
- 3. Apakah jangkaan tindakan Sultan Abdul Hamid II jika sekiranya Baginda menerima warkah tersebut dimana jangkaan tindakan-tindakan ini adalah berdasarkan kepada dasar-dasar Kerajaan Kesultanan Uthmaniyyah pada masa itu dan melihat kepada beberapa langkah-langkah Kerajaan Kesultanan Uthmaniyyah yang telahpun diambil di beberapa wilayah berhampiran dengan Brunei iaitu di Aceh dan di Kepulauan Sulu.

Latar Belakang Peristiwa Rampasan Daerah Limbang⁴

Kehilangan wilayah-wilayah Brunei bermula semasa pemerintahan Sultan Omar Ali Saifuddin II (1828-1852) apabila James Brooke telah dilantik sebagai Rajah Sarawak pada tahun 1841 sebagai ganjaran kerana bantuan beliau untuk menamatkan pemberontakan di

⁴ Haji Awang Asbol bin Haji Mail dan Awang Haji Tassim bin Haji Abu Bakar. To Live on Water: Lifestye of the Kampong Ayer Community During the British Residency Period, 1906-1941. Dari buku bertajuk 'Brunei – Hisory, Islam, Society and Contemporary Issues' terbitan Routledge, 2016.

Kuching (1836-41). Setelah beberapa wilayah lagi mulai lenyap diambil oleh Rajah Brooke, Sultan Abdul Momin (1852-85) telah mengisytiharkan satu Amanah pada 20 Februari 1895 agar tidak lagi ada wilayah-wilayah Brunei yang mempunyai status Sungai Kerajaan, Sungai Kuripan ataupun Sungai Tulin diserahkan kepada mana-mana pihak. Pada 29 Mei 1885, Pengiran Temenggung Hashim telah diangkat menjadi Sultan Hashim Jalilul Alam Aqamaddn (1885-1906).

Pada bulan November 1885, beberapa orang Melayu Brunei yang melawat daerah Limbang telah dibunuh. Orang-orang Limbang telah menafikan bahawa mereka terlibat di dalam pembunuhan tersebut. Walau bagaimanapun mereka menyerahkan dua orang yang dikatakan sebagai terlibat di dalam pembunuhan tersebut. Namun Sultan Hashim tidak menerima kedua orang yang diserahkan itu kerana mereka bukanlah yang bersalah. Reaksi penduduk Limbang adalah untuk memutuskan hubungan mereka dengan Sultan Hashim dan berhenti untuk membayar sebarang cukai ke Brunei.

Pada masa yang sama, Konsul British di Labuan, Peter Leys dan juga Rajah Charles Brooke cuba memberikan tekanan terhadap Sultan Hashim supaya Limbang dipajakkan kepada Sarawak dimana Rajah Charles Brooke bersedia untuk memberikan ganjaran sebanyak 6,000 dollar Sarawak setiap tahun. Rajah Charles Brooke telah berjaya mempengaruhi Kerajaan British bahawa Sultan Brunei tidak lagi berupaya untuk mengurus tadbir Daerah Limbang dan Kerajaan British membenarkan bagi Limbang diletakan di bawah naungan pemerintahan Sarawak.

Pada bulan November 1886, Sultan Hashim berserta sekumpulan wazir-wazir dan penduduk-penduduk Pekan Brunei telah menuntut pembatalan pajakan Limbang ke Sarawak meskipun diluluskan oleh kerajaan British. Mereka menegaskan bahawa Limbang dan Brunei adalah satu kawasan yang sama dengan laungan bantahan, 'Brunei adalah semangat Limbang dan Limbang adalah badan Brunei.' Kehidupan masyarakat Brunei bergantung kepada wilayah ini. Mereka juga mahu mempertahankan 'Amanah' Sultan Abdul Momin yang telah cuba memberhentikan kehilangan wilayah-wilayah Brunei. Sultan Hashim menghadapkan rayuan kepada kerajaan British untuk campur tangan dan memenuhi tuntutan rakyat Brunei.

Untuk mengelakkan kehilangan berterusan wilayah-wilayah Brunei, pada 17 September 1888, Sultan Hashim juga telah menandatangani perjanjian yang meletakkan Brunei di bawah perlindungan Britain. Walau bagaimanapun, perjanjian ini gagal untuk mencegah kehilangan wilayah Brunei. Perkara III perjanjian itu jelas tidak adil kepada Brunei, kerana apabila ada perselisihan dengan mana-mana negara, termasuk dengan British Borneo Utara atau Sarawak, adalah dipersetujui bahwa Kerajaan British akan menjadi pihak tengah

dan Sultan mesti mematuhi apa jua keputusan yang dicapai. Melalui perjanjian ini, sebenarnya, Kerajaan British berjaya mengawal dasar hubungan luar Brunei.

Pada 17 Mac 1890, Rajah Charles Brooke telah mngisytiharkan Limbang adalah di bawah jajahan Sarawak. Pengisytiharan ini hanya akan diubah tertakluk kepada perintah yang dikeluarkan oleh kerajaan British jika ia menawarkan pilihan-pilihan alternatif untuk mengatasi isu berkenaan Limbang. Beliau juga berjanji akan membayar ganti rugi Brunei untuk rampasan Limbang. Sebuah kubu telah didirikan untuk melindungi bangunan kerajaan daripada sebarang serangan. Pendudukan ini telah disokong oleh kerajaan British meskipun mendapat tentangan sengit daripada Sultan Hashim atas dasar bahawa Limbang adalah sebahagian daripada Brunei.

Kerajaan British menghantar Noel Trevenan untuk memimpin satu misi bagi menyiasat keadaan sebenar. Trevenan yang disertai oleh pegawai Brooke bertemu dengan 15 ketua tempatan dan melaporkan bahawa 12 daripada mereka menyokong. Tetapi adalah difahamkan bahawa seramai 18 orang lagi ketua tidak menghadiri mesyuarat itu dan mereka yang hadir hanyalah penyokong Brooke dan oleh itu mereka tidak mewakili semua rakyat Limbang. Sultan Hashim menolak penemuan mereka.

Pada dasarnya, majoriti rakyat Limbang tidak berpuas hati. Mohammad Kassim, konsul British, menyatakan bahawa hanya seperempat daripada penduduk Limbang yang berpuas hati berada di bawah perlindungan Sarawak, manakala majoriti lebih memilih pentadbiran Kesultanan Brunei. Sultan Hashim meminta kerajaan British memerintahkan Brooke untuk meninggalkan Limbang. Kerajaan British gagal memenuhi kehendak Sultan Hashim yang menyebabkan Sultan Hashim perlu memohonkan bantuan daripada pihak ketiga.

Tekanan kepada Sultan Hashim

Sultan Hashim menyedari bahawa pihak Kerajaan British tidak memihak kepada Brunei. Perkara ini jelas apabila melihat beberapa persuratan dalaman Kerajaan British dimana dalam satu minit Pejabat Luar Negara berhubung dengan Perjanjian 1888 yang menyatakan tidak akan menghalang untuk Kerajaan British memberikan nasihat kepada Brunei apabila tiba masanya, untuk menerima apa saja terma bagi penyelesaiannya. Dengan kata lain, nasib akhir Kesultanan Brunei adalah bukan perkara yang utama bagi Kerajaan British, selagi ia masih termasuk dalam wilayah yang kekal di bawah pengaruh pengaruh Kerajaan British.⁵

_

⁵ BA Hussainmiya, 2006. Brunei: Revival of 1906. Brunei Press

Kedudukan Brunei semakin terancam terutamanya apabila Pejabat Luar British telah merancang untuk memadamkannya dengan sisa-sisa terakhir kerajaan yang akan dibahagikan antara Rajah Brooke dan Syarikat British Borneo Utara. Secara dalaman juga, Brunei telah didapati semakin lemah kerana kebankrapan, konspirasi oleh Rajah Brooke untuk mengapikan pemberontakan di daerah Tutong dan Belait, dan sikap tidak patriotik beberapa orang bangsawan yang berpengaruh yang telah berunding untuk menjual bahagian-bahagian Brunei ke Rajah Sarawak.

Sultan Hashim Jalilul Alam menyedari perkara ini dan Baginda telah mengadu kepada Raja Edward pada tahun 1902:

"Daripada hari pertama Beta meletakkan tangan saya ke Perjanjian Perlindungan [17 September 1888], Beta tidak pernah mendapat bantuan atau perlindungan dari Kerajaan Kebawah Duli Yang Maha Mulia dan Beta merayu degan segala hormatnya bagi pertolongan Kebawah Duli Yang Maha Mulia. Tidak seorang pun Konsul yang telah membantu untuk mengukuhkan negeri Beta. Mereka semua nampaknya sibuk untuk menyerahkan negeri Beta ke Sarawak."

Tekanan ekonomi dengan perampasan Limbang pada 1890 telah memberikan kekuatan kepada Sultan Hashim untuk membuat pendirian terakhirnya yang tegas terhadap semua rundingan oleh Britain dan Brooke. Pada tahun 1904, Sultan Hashim hanya mempunyai empat buah sungai, berbanding dengan 18 buah yang telah hilang ke Sarawak. Dengan kehilangan tanah-tanah ini, Brunei telah menjadi miskin. Sebelum ini, Sarawak menghasilkan antimoni dan Mukah yang menghasilkan sago, sementara Limbang memberi makanan kepada penduduk di ibu negara. Dengan kehilangan wilayah-wilayah ini terutama sekali Limbang, kesemua pihak di Brunei menghadapi kebuluran.

Dengan kehilangannya Limbang, peluang ekonomi terakhir di Negara Brunei telah dihapuskan. Tiga dari empat kilang sagu di Brunei terpaksa ditutup pada tahun 1903 ketika perdagangan beralih dari Limbang ke Kuching. Hanya sebuah kilang kecil yang masih beroperasi di tebing Kampong Ayer yang memberi pekerjaan kepada kira-kira 300 orang.

Perwatakan Sultan Hashim⁶

Pancir Sultan Hashim adalah keturunan Sultan-Sultan Brunei. Sultan Hashim Jalilul Alam Aqamaddin ibni Sultan Omar Ali Saifuddin II ibni Sultan Muhammad Jamalul Alam I ibni Sultan Muhammad Tajuddin ibni Sultan Omar Ali Saifuddin I ibni Sultan Muhammad

⁶ Rozan Yunos, 2008. The Sultan Who Saved Brunei. The Brunei Times, 3 Ogos 2008.

Alauddin ibni Pengiran Di-Gadong Shah Mubin ibni Sultan Muhyiddin ibni Sultan Abdul Jalilul Akbar ibni Sultan Muhammad Hassan ibni Sultan Saiful Rijal ibni Sultan Abdul Kahar ibni Sultan Bolkiah ibni Sultan Sultan Sultan Sharif Ali.

Baginda dilahirkan pada tahun 1825 dan menaiki takhta sebagai Sultan Brunei Darussalam ke-25 pada tahun 1885 ketika berusia 60 tahun. Baginda meninggal dunia beberapa bulan selepas menandatangani Perjanjian Tambahan 1906 dengan United Kingdom yang membolehkan seorang Residen British ditempatkan di Brunei. Sebelum menjadi Sultan dan Yang Di-Pertuan Negara Brunei Darussalam, Sultan Hashim bergelar sebagai Pengiran Temenggong, salah seorang daripada empat wazir utama.

Sultan Hashim berkahwin dengan anak perempuan Pengiran Yusof. Pengiran Yusof tidak bersetuju dengan dasar untuk menyerahkan Sarawak kepada James Brooke dan secara terang-terangan tidak bersetuju dengan usaha James Brooke untuk campur tangan dalam urusan dalaman Brunei. Sultan Hashim juga mempunyai kedudukan yang sama dengan bapa mertua Baginda.

Pada tahun 1885 ketika Sultan Hashim naik takhta, Baginda disokong oleh banyak orang kenamaan di Brunei. Malah British bersetuju bahawa Baginda adalah pilihan terbaik untuk menjadi Sultan. Tetapi tempoh Baginda di atas takhta itu adalah antara tempoh yang paling gelap dalam sejarah Brunei.

Baginda adalah salah seorang penyokong kuat Sumpah Amanat 1885. Sultan Abdul Momin dan penyokongnya menyedari bahawa aktiviti pengembangan Rajah Brooke dan juga Syarikat Borneo Utara jika dibiarkan terus berlanjutan, tidak akan ada lagi negara di Brunei. Sumpah Amanat 1885 telah diisytiharkan oleh Sultan Abdul Momin di mana setiap ketua di Brunei sepakat bahawa tidak ada lagi penyisihan atau penyewaan mana-mana wilayah Brunei yang lain untuk kuasa asing.

Apabila Sultan Hashim memegang takhta pemerintahan, Baginda mengambil langkah untuk memelihara seluruh wilayah Brunei. Baginda mencuba sedaya upaya untuk mengambil balik Limbang ketika Charles Brooke mendudukinya. Walau bagaimanapun, Baginda tidak dapat berbuat demikian dan tidak berjaya menghalang kehilangan satu lagi wilayah Brunei. Sultan Hashim tidak mempunyai kuasa tentera untuk menguatkuasakan Amanat ini.

Pada tahun-tahun awal pemerintahannya, Sultan Hashim menghadapi kesulitan yang besar. Dia menghadapi tekanan dari Rajah Brooke dan Syarikat Borneo Utara. Pada tahun 1887, Sultan Hashim menghantar perutusan warkah untuk mendapatkan bantuan daripada Ratu Victoria merayu supaya Kerajaan British tidak melaksanakan rancangan British untuk membahagikan lagi Brunei.

Ketika Sir Frederic Weld melawat Brunei pada tahun 1887, Sultan Hashim meminta beliau untuk melindungi Brunei. Sir Frederic Weld, Gabenor Negeri-Negeri Selat (Straits Settlements), memaklumkan bahawa cara terbaik yang dapat membantu Brunei ialah untuk mendapatkan seorang Residen British menasihati Brunei. Ini telah membawa kepada Perjanjian Protektorat antara Brunei dan United Kingdom pada tahun 1888. Sultan Hashim bersetuju untuk menandatangani Perjanjian itu kerana Baginda mahu menghalang hakisan wilayah Brunei. Walau bagaimanapun, walaupun perjanjian bersejarah ini telah ditandatangani, Kerajaan British masih gagal mengambil tindakan terhadap Charles Brooke kerana merampas Limbang pada tahun 1890.

Sultan Hashim cuba melakukan banyak perkara ketika Baginda menjadi Sultan. Peter Blundell⁷ dalam bukunya 'The City of Many Waters' menulis tentang Sultan. Beliau bersimpati kepada Sultan kerana mempunyai hutang yang banyak dan tidak ada sokongan pendapatan kewangan. Peter Blundell percaya bahawa jika Baginda diberikan peluang yang adil, Baginda boleh menjadi seorang Raja yang hebat.

Sultan Hashim bimbang tentang ekonomi Brunei. Pada masa itu, Brunei sangat bergantung kepada ubar (cutch) untuk pendapatan asingnya. Baginda juga melawat kilang ubar tersebut di mana Baginda menitahkan harapan supaya kilang itu akan terus berjaya dan terus menyediakan pekerjaan kepada penduduk tempatan. Sultan Hashim cuba mengeluarkan duit syiling moden pertama untuk Brunei pada tahun 1886. Sebelum itu, Sultan-Sultan Brunei yang terdahulu telah pernah mengeluarkan duit syiling mereka sendiri, tetapi tiada yang berlanjutan. Duit syiling yang dihasilkan kebanyakannya pitis timah dan dihasilkan secara tempatan. Syiling Sultan Hashim adalah duit syiling moden yang dihasilkan di Birmingham. Sultan Hashim juga cuba memperkenalkan perkhidmatan pos pada tahun 1895 secara konsesi.

Seorang wartawan Amerika bernama Poultney Bigelow menulis untuk Majalah Harper pada awal tahun 1900an dalam artikelnya bertajuk 'The Last of a Great Sultan' ketika dia menulis mengenai Sultan Hashim pada masa itu. Beliau menggambarkan bahawa wajah Sultan Hashim adalah seorang yang sangat baik (kindly) dan perwatakannya bersopan santun dan bermaruah.

Peter Blundell menulis mengenai Sultan Hashim pula menyatakan Baginda mempunyai "otak kelas pertama, walaupun buta huruf, mungkin akan menjadi seorang pemerintah yang cemerlang." Sultan Hashim lindung pada 10 Mei 1906.

_

⁷ Peter Blundell, 1923. A City of Many Waters. Arrowsmith and Co.

Perwatakan SultanAbdul Hamid II⁸

Sultan Abdül Hamid II dilahirkan pada 21 September 1842 di Istanbul, Turki dan lindung pada 10 Februari 1918. Baginda adalah Sultan Kesultanan Uthmaniyyah daripada tahun 1876 hingga 1909. Di bawah pemerintahan Baginda, gerakan reformasi 'Tanzimat' (Penyusunan Semula) mencapai kemuncaknya dan Baginda juga memperkenalkan dasar pan-Islamisme untuk menentang campur tangan Barat di dalam urusan Uthmaniyyah.

Ayahnda Baginda ialah Sultan Abdul Mejid I dan Baginda mengambil alih takhta daripada kekanda Baginda Sultan Murad V pada 31 Ogos 1876. Beliau mengumumkan perlembagaan Uthmaniyyah yang pertama pada 23 Disember 1876, terutamanya untuk melenyapkan campur tangan asing selepas berjaya memadamkan pemberontakan Bulgaria (Mei 1876) dan kejayaan Uthmaniyyah di Serbia dan Montenegro yang telah membangkitkan kemarahan kuasa Barat dan Rusia. Selepas peperangan dengan Rusia (1877), Sultan Abdül Hamid II yakin bahawa Kerajaan Uthmaniyyah tidak boleh bergantung kepada bantuan dari kuasa-kuasa Barat tanpa mereka ikut campur ke dalam urusan Uthmaniyyah.

Selepas penaklukan Perancis ke atas Tunisia (1881) dan pengambilan kuasa oleh British di Mesir (1882), Sultan Abdül Hamid II berpaling tadah dan menyokong Jerman. Sebagai imbalan, bebeapa konsesi telah diberikan ke Jerman, dan konsesi utama adalah memberikan kebenaran (1899) untuk membina Keretapi Baghdad ataupun Baghdad Railways. Walau bagaimanapun usaha untuk memberhentikan pemberontakan di Armenia (1894) dan kekacauan di Crete, yang membawa kepada Perang Greco-Turki pada tahun 1897, telah sekali lagi mengakibatkan campur tangan Eropah.

Sultan Abdül Hamid II menggunakan dasar pan-Islamisme untuk memantapkan pemerintahan dalamannya dan untuk menyatukan umat Islam di luar Kesultanan Uthmaniyyah, sehingga menimbulkan kesulitan untuk kuasa-kuasa empayar Eropah di koloni-koloni Islam mereka. Kereta Api Hejaz, yang dibiayai oleh sumbangan orang-orang Islam dari seluruh dunia, merupakan satu manifestasi yang nyata bagi dasar pan-Islamisme Baginda.

Secara dalaman, dasar Baginda yang paling mendalam dari segi pembaharuan adalah di bidang pendidikan dimana 18 buah sekolah profesional telah dibangunkan; diantaranya ialah Darülfünun, yang kemudiannya dikenali sebagai Universiti Istanbul telah dibangunkan pada tahun 1900; dan satu rangkaian sekolah-sekolah menengah, rendah, dan tentera telah dilanjutkan ke seluruh Kesultanan Uthmaniyyah. Pada masa yang sama juga, Kementerian Keadilan telah disusun semula, dan sistem keretapi dan telegraf telah diperkembangkan.

9

⁸ Abdulhamid II, Ottoman Sultan. Retrieved from https://www.britannica.com/biography/Abdulhamid-II

Semasa pemerintahan Baginda⁹, Theodor Herzl, pengasas gerakan Zionis, secara peribadi meminta izin khas Sultan Abdül Hamid II untuk menetap di Palestin, sebagai pertukaran dengan 150 juta pound emas, dimana jumlah ini dijangka akan dapat membantu Kesultanan Uthmaniyyah membayar hutang-hutang mereka. Tujuan Herzl adalah untuk mewujudkan sebuah negara Yahudi yang akan dibina dari tanah-tanah Islam. Sultan Abdül Hamid menyedari bahawa peranannya sebagai khalifah memerlukannya untuk melindungi kesucian dan kedaulatan tanah Islam, maka dia menjawab Herzl dengan berikut:

"Bahkan jika kamu memberi Beta emas sebanyak seluruh dunia, apalagi 150 juta pound dalam emas, Beta tidak akan menerima ini sama sekali. Beta telah berkhidmat kepada umat Islam dan Ummah Muhammad selama lebih dari tiga puluh tahun, dan tidak pernah Beta menghitamkan sejarah orang-orang Islam - bapa dan nenek moyang Beta, sultan-sultan Uthmaniyyah dan khalifah-khalifah. Dan Beta tidak akan menerima apa yang kamu minta daripada Beta".

Perbandingan Perwatakan

Jika dibandingkan kedua-dua Sultan ini, perkara yang ketara ialah pancir kedua-duanya. Pancir Sultan Hashim adalah sehingga Sultan Sharif Ali, Sultan Brunei yang ke-tiga sementara pancir Sultan Abdul Hamid adalah juga begitu panjang dan sama jauhnya dengan Sultan Hashim iaitu sehingga kepada Sultan-Sultan Uthmaniyyah dari Abad ke-15. Kedua-dua ini memanglah daripada keluarga keSultanan yang asli.

Daripada segi pemedulian rakyat terutamanya dalam membangunkan dan memperkembangkan ekonomi, adalah jelas kedua-dua Sultan mempunyai pemikiran yang sama. Sultan Hashim menekankan kepada kepentingan sebuah syarikat yang mengeluarkan ubar (cutch) yang pada masa itu mempunyai beberapa ratus orang pekerja-pekerja Brunei sehinggakan Baginda sendiri bercemar duli melawat ke syarikat berkenaan pada tahun 1902. Usaha-usaha Baginda untuk mengadakan sistem kewangan dengan mengeluarkan duit syiling yang dikenali sebagai duit Bintang yang telah dibuat di Birmingham Mint di United Kingdom pada tahun 1886. Sebelum pengenalan duit Bintang yang moden ini, matawang Brunei terdiri daripada pitis-pitis lama dan juga matawang Sarawak dan North Borneo. Baginda juga menubuhkan sistem perkhidmatan pos yang pertama pada tahun 1895.

⁹ Firas Alkhateeb, 2014. Lost Islamic History: Reclaiming Muslim Civilisation from the Past. Hurst & Company, London

Sultan Abdul Hamid II pula mengadakan reformasi atau pembaharuan di bidang pendidikan dengan menubuhkan university dan sekolah-sekolah termasuk sekolah-sekolah menengah, rendah dan tentera. Baginda juga mengembang majukan perkhidmatan-perkhidmatan kereta api dan menubuhkan Keretapi Baghdad atau Baghdad Railway yang menghubungkan Baghdad ke Berlin sepanjang 1,600 kilometer. Sementara perkhidmatan keretapi yang kedua adalah Keretapi Hejaz atau Hejaz Railway yang dirancang untuk menghubungkan Damascus dan Mekah. Walau bagaimanapun projek ini telah berhenti apabila ianya telah menghubungkan Damascus dengan Medina iaitu sepanjang lebih kurang 1,300 kilometer.

Walau bagaimanapun persamaan yang sangat ketara bagi kedua Sultan adalah untuk mempertahankan tanah air masing-masing. Sultan Hashim tidak berganjak dalam mempertahankan supaya Limbang tidak diambil. Walaupun Baginda ditawarkan wang pajakan sebanyak 6,000 dollar Sarawak setiap tahun, Baginda tetap menekankan bahawa Limbang itu Brunei dan Brunei itu Limbang. Sementara Sultan Abdul Hamid II pula ditawarkan emas lebih kurang 150 juta pound emas, Baginda tetap menekankan bahawa sebagai seorang Khalifah Islam, Baginda perlu mempertahankan kedaulatan tanah-tanah Islam di bawah jagaan beliau selaku Khalifah Islam.

Berdasarkan kepada pendirian Baginda untuk mempertahankan daripada Palestine dibeli untuk menubuhkan negeri Israel, besar kemungkinan jika warkah perutusan Sultan Hashim sampai ke tangan Baginda, Baginda setentunya akan bersimpati dengan kedudukan Sultan Hashim dan mungkin boleh membantu menyelesaikan masalah Brunei dengan Kerajaan British.

Dasar Pan-Islamisme Kesultanan Uthmaniyyah

Dalam sejarah Islam, salah satu aspek utama yang menyatukan dunia Islam adalah khalifah. Setelah Nabi Muhammad wafat, Sayidina Abu Bakr, dipilih sebagai khalifah pertama. Tugasnya sebagai pemimpin menggabungkan kuasa politik ke atas negara Islam serta bimbingan rohani untuk umat Islam. Lantikan Khalifah kemudiannya dipegang oleh Sayidina Omar, Sayidina Uthman dan Sayidina Ali dan kemudiannya oleh Raja-Raja Kesultanan Ummayyah dan Abasiyah yang menjadikan kedudukan Khalifah secara keturunan, yang pertama diduduki oleh keluarga Umayyah, dan kemudian oleh keluarga Abbasiyyah. Apabila Kerajaan Abbasiyyah jatuh pada tahun 1517, Kesultanan Uthmaniyyah merupakan empayar yang terbesar dan paling berkuasa di dunia.

Walau bagaimanapun Kesultanan Uthmaniyyah sebagai kerajaan Islam yang terbesar tidak memberi penekanan terhadap peranannya sebagai Khalifah. Setelah kemerosotan kesultanan tersebut pada tahun 1800-an, barulah Sultan Abdul Hamid II memutuskan untuk memulihkan kepentingan dan kekuasaan khalifah melalui kebangkitan semula Islam di seluruh dunia Islam dan perpaduan pan-Islam, yang berpusat pada peranan khalifah yang kuat. Walaupun memerintah selama 33 tahun, Sultan Abdül Hamid II gagal untuk menghentikan kejatuhan kerajaan Baginda, tetapi Baginda telah berjaya memberikan kekuatan terakhir kepada Uthmaniyyah dalam menghadapi gangguan dan kolonialisme Eropah, dengan Islam menjadi fokus utama kerajaannya.

Dengan kehilangan wilayah-wilayah yang bukan Islam, identiti Kesultanan Uthmaniyyah berubah menjadi majoriti Islam. Sultan Abdul Hamid menekankan supaya Islam menjadi faktor utama di dalam menyatupadukan rakyat nya di dalam empayar Baginda dan juga sebagai faktor utama bagi umat Islam di luar daripada Kesultanan Uthmaniyyah.

Diantara usaha Baginda sebagai Ketua Umat Islam seluruh dunia, Sultan Abdul Hamid memberikan penekanan kepada Mekah dan Medinah. Bermula tahun 1800s, satu program pembinaan telah dimulakan dengan hospital, barek dan infrastruktur dibina di Hejaz untuk membantu perhimpunan orang-orang Islam untuk menunaikan fardhu Haji. Kaabah dan Masjid Al-Haram juga diperbaharui dengan mengadakan satu system perairan yang mengurangkan masalah banjir. Pembinaan Keretapi Hijaz adalah untuk memudahkan mereka yang ingin menunaikan fardhu haji dimana laluan keretapi daripada Istanbul melalui Syria, Palestine, Padang Pasir Arab dan seterusnya ke Medinah.

Bantuan-bantuan diberikan kepada orang-orang Islam diluar Kesultanan Uthmaniyyah. Sultan Abdul Hamid II menghantar bantuan dan perutusan kepada negeri-negeri Islam di Afrika seperti Zanzibar dan juga kepada masyarakat Islam di Russia dan di China. Pada tahun 1901, satu delegasi telah tiba di Shanghai untuk mengeratkan silaturrahim diantara Kesultanan Uthmaniyyah dengan lebih kurang 60 juta penganut ugama Islam di China pada masa itu. Sultan Abdul Hamid telah menubuhkan sebuah Universiti Islam di Beijing yang dikenali asalnya sebagai Dar'ul ulum'el Hamidiye dan sekarang Peking Hamidiye University¹⁰. Usaha Sultan Abdul Hamid II di negara-negara Islam adalah kebanyakannya untuk memberikan bantuan dan mengadakan perhubungan diplomatik.

¹⁰ Two valuable legacies in China. Retrieved from https://www.skylife.com/en/2012-08/two-valuable-legacies-in-china

Tindakan Kesultanan Uthmaniyyah di Aceh

Di dalam usaha untuk melepaskan diri daripada pemerintahan Belanda, Kerajaan Aceh sering memohon bantuan daripada Kesultanan Uthmaniyyahpada Abad ke-19¹¹ semasa Perang Aceh (1873-1903). Beberapa warkah perutusan telah disembahkan ke hadapan majlis Sultan-Sultan Kesultanan Uthmaniyyah sepanjang Abad ke-19. Walaupun tidak ada bantuan diberikan secara khusus, beberapa orang pegawai-pegawai tentera Uthmaniyyah telah datang ke Aceh pada tahun 1875 dan 1876 untuk memberikan bantuan kepada tentera Aceh. Lapuran-lapuran juga diterima bahawa peluru dan senjata juga telah dihantar daripada Hijaz, wilayah di bawah pemerintahan Uthmaniyyah. Dua orang pakar di dalam pembuatan peluru dan dua orang pakar dalam senjata juga telah ditempatkan di Aceh dengan gaji bulanan 2,000 dollar Sepanyol. Beberapa rampasan juga telah dibuat oleh pihak Belanda diantaranya 250 bilah pedang.

Pihak Belanda berjaya menahan beberapa warkah perutusan daripada Sultan Aceh dan menekankan kepada Kerajaan Uthmaniyyah bahawa Kerajaan Belanda adalah Kerajaan yang memberikan kelonggaran untuk beragama dan memberikan contoh bahawa Masjid Aceh yang telah rosak akibat peperangan telahpun diperbaiki semula.

Dengan lantikan seorang Konsul Agung di Aceh pada tahun 1883, Kesultanan Uthmaniyyah mulai menerima lapuran mengenai dengan kedudukan di Aceh. Berpandukan kepada dasar pan-Islamisme Sultan Abdul Hamid II, satu cara untuk meresapkan ketaatan kepada Khalifah di Istanbul adalah melalui khutbah-khutbah Jumaat. Khutbah mulai menyentuh nama Khalifah di masjid-masjid dimana perkara ini merunsingkan pihak Belanda. Perkara yang sama juga terjadi di koloni-koloni British. Konsul Agung Uthmaniyyah juga mengadakan lawatan ke Aceh dan dalam lapuran beliau, beliau berpendapat bahawa Kerajaan Belanda memang bertujuan untuk menakluki Aceh dengan apa cara jua.

Seorang lagi Konsul Agung berpendapat bahawa Aceh dan Sumatra tidak sepatutnya ditempatkan di bawah Kerajaan Belanda dan mencadangkan bagi ianya dipindah ke Kerajaan Jerman.

Lapuran-lapuran dihadapkan ke Istanbul daripada Konsul-Konsul Agung tetapi tidak ada tindakan rasmi yang diambil oleh Kesultanan Uthmaniyyah. Goksoy dalam artikelnya mengenai dengan ketiadaan bantuan bagi Aceh, berpendapat ianya tidak terlaksana oleh kerana jarak jauh Aceh daripada Uthmaniyyah dan kekurangn maklumat telah membuat Kerajaan Uthmaniyyah lebih berhati-hati dalam menentukan hala tuju langkah yang perlu diambil.

-

¹¹ Ismail Hakki Goksoy, 2005. Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century. Diterbitkan dalam buku 'From Anatolia to Aceh.'

Tindakan Kesultanan Uthmaniyyah di Selatan Filipina

Pemberontakan Moro (Moro Rebellion) diantara orang-orang Moro dan tentera America Syarikat (1899-1913) berlaku selepas Amerika mengalahkan Sepanyol dan mengambil aleh wilayah-wilayah di Filipina termasuk di Selatan Filipina. Penduduk Moro di sana menentang kedua Sepanyol dan Amerika Syarikat. Sepanyol telah menyerahkan kepulauan Sulu kepada Amerika Syarikat pada tahun 1878 dengan beranggapan bahawa ia mempunyai hak ke atas kepulauan berkenaan. Apabila tentera Amerika Syarikat mulai masuk ke Sulu, tentera-tentera Moro mulai menyerang mereka.

Pada tahun 1899¹², Setiausaha Negara Amerika Syarikat, John Hay, telah mengarahkan Duta Besar Amerika di Kesultanan Uthmaniyyah untuk menyembahkan kehadapan majlis Sultan Abdul Majid II bagi Sultan untuk menulis surat kepada rakyat Moro yang berugama Islam supaya mereka tidak lagi memberontak dan menerima pemerintahan Amerika Syarikat. Sultan Abdul Hamid telah bersetuju untuk mengarahkan dua orang Ketua Moro yang sedang berada di Mekah untuk membawa pulang arahan untuk tidak berperang dengan tentera Amerika Syarikat. Walaupun Sultan Abdul Hamid menekankan dasar Pan-Islamisme, Baginda telah tertarik kepada penerangan daripada Duta Besar Amerika bahawa perjanjian Tripoli-Amerika Syarikat ada menyatakan bahawa Kerajaan Amerika tidak ada maksud untuk menentang undang-undang Islam, ugama Islam dn dari itu tidak akan berperang dengan negara Islam.

Lt. Col John P Finley¹³, Gabenor Daerah Zamboanga di Filipina telah mengesahkan bahawa rakyat Moro yang berugama Islam tidak lagi memberontak dan tindakan ini adalah dianggarkan menyelamatkan lebih kurang 20,000 tentera dan juga menjimatkan berjuta-juta ringgit perbelanjaan peperangan.

Rumusan

Apabila Daerah Limbang dirampas oleh Rajah Brooke pada tahun 1890, Brunei menghadapi berbagai tekanan. Limbang merupakan daerah yang terdekat yang banyak menyumbang kepada ekonomi Brunei. Kehilangan Limbang memberi tekanan kepada Sultan Hashim dari segi ekonomi dan politik. Kerajaan British yang sepatutnya melindungi Brunei di bawah Perjanjian 1888 tidak berbuat demikian dan rayuan-rayuan sehingga kepada Ratu

¹² Kemal H Karpat, 2001. The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman Ottoman State. Oxford University Press

¹³ Lt Col John P Finley, 1915. Journal of Race Development. (April 1915)

Victoria dan Raja Edward tidak diberikan sebarang perhatian. Ini telah mendesak Baginda untuk merayu kepada pihak ketiga iaitu Sultan Abdul Hamid II, Kesultanan Uthmaniyyah di Istanbul. Walau bagaimanapun warkah perutusan Baginda tidak sampai ke tangan Sultan Abdul Hamid.

Kertas kerja ini telah melihat daripada beberapa sudut dan memberikan andaian apa yang akan terjadi jika warkah perutusan tersebut sampai ke tangan Sultan Abdul Hamid II. Daripada segi perwatakan kedua orang Sultan ini, kita dapat perhatikan bahawa kedua-duanya mempunyai semangat yang kuat untuk memperbaiki negara masing-masing. Pembaharuan-pembaharuan dalam bentuk ekonomi yang dibuat oleh Sultan Hashim dapat dibandingkan dengan pembaharuan-pembaharuan yang dibuat oleh Sultan Abdul Majid di Uthmaniyyah. Tetapi yang penting ialah semangat nasionalisme keduanya di dalam mempertahankan kedaulatan negara masing-masing. Sultan Hashim enggan melepaskan Limbang walaupun dengan jumlah pajakan tahunan yang lumayan dan Sultan Abdul Hamid enggan melepaskan tanah-tanah di Palestine walaupun diberikan bayaran yang boleh membantu negara untuk menyelesaikan hutang-hutangnya dan boleh digunakan bagi mengembangmajukan lagi negara Uthmaniyyah.

Perlaksanaan dasar Pan-Islamisme (Al-Islamiah Al-Jamiyyah) oleh Sultan Abdul Majid II adalah lebih khusus bagi kegunaan dalaman Kesultanan Baginda dimana dasar ini adalah digunakan untuk mengukuhkan lagi pemerintahan Baginda di dalam negara.

Walau bagaimanapun perlaksanaan dasar Pan-Islamisme untuk negara-negara Islam di luar Uthmaniyyah nampaknya adalah terhad. Aceh diberikan bantuan yang minima sementara bangsa Moro di kepulauan Sulu diarahkan untuk tidak berperang dengan Kerajaan Amerika Syarikat. Berdasarkan kepada langkah-langkah ini, jika warkah perutusan Sultan Hashim sampai ke tangan Sultan Abdul Majid II, besar kemungkinan pihak Kesultanan Uthmaniyyah tidak akan dapat memberikan bantuan pertahanan yang diperlukan oleh Brunei. Keupayaan untuk melaksanakan sebarang tindakan ketenteraan adalah amat terbatas.

Rujukan:

- Kemal H. Karpat, 2001. Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith and Community in the Late Ottoman State. Oxford University Press
- ACS Peacock and Annabel The Gallop, Penyunting, 2015. From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia. Proceedings of the British Academy 200. Published for the British Academy by Oxford University Press
- Firas Alkhateeb, 2014. Lost Islamic History: Reclaiming Muslim Civilisation from the Past. Hurst & Company, London
- BA Hussainmiya, 2006. Brunei: Revival of 1906. Brunei Press
- S Baring-Gould and CA Bampflyde, 1909. A History of Sarawak under its Two White Rajahs 1839-1908. Republished by SA Majeed & Co Sdn Bhd, 2007
- KS Nathan and Mummad Hashim Kamali, Penyunting, 2005. Islam in Southeast Asia: Political, Social and Strategic Challenges for the 21st century. Institute of Southeast Asian Studies
- Haji Awang Asbol bin Haji Mail dan Awang Haji Tassim bin Haji Abu Bakar. To Live on Water: Lifestye of the Kampong Ayer Community During the British Residency Period, 1906-1941. Dari buku bertajuk 'Brunei History, Islam, Society and Contemporary Issues' terbitan Routledge, 2016
- Peter Blundell, 1923. A City of Many Waters. Arrowsmith and Co
- Marie-Sybille de Vienne, 2015. Brunei: From the Age of Commerce to the 21st Century. NUS Press
- Graham Saunders, 1994. A History of Brunei. Oxford University Press
- DS Ranjit Singh, 1991. Brunei 1839-1983: The Problems of Political Survival. Oxford University Press
- Pehin Orang Kaya Amar Diraja Dato Seri Utama (Dr.) Haji Awang Mohd Jamil Al-Sufri, 2002. Survival of Brunei: A Historical Perspective. Pusat Sejarah Brunei

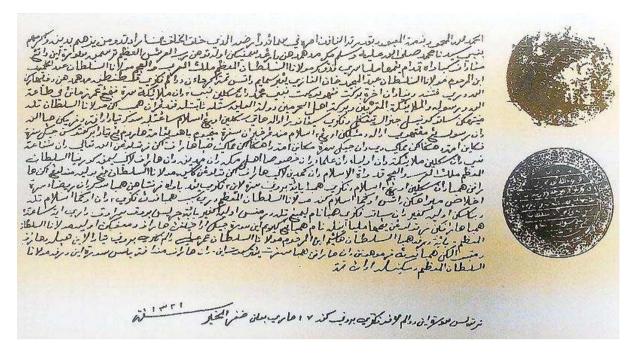

Figure 1 Warkah Perutusan DYMM Sultan Hashim kepada DYMM Sultan Abd Hamid I